
РОЗДІЛ III ІСТОРІЯ ОСВІТИ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ

*Басенко Руслан,
кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри
правознавства та фінансів Полтавського інституту
економіки і права Відкритого міжнародного
університету розвитку людини «Україна»*

«ХВАЛЯТЬ ДІТЯМ ДОБРУЮ НАУКУ»² : ЯКІСТЬ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ РАНЬОМОДЕРНОЇ МОЛОДІ В НОРМАТИВНОМУ ДИСКУРСІ ЄЗУЇТСЬКОГО КУРИКУЛУМУ «RATIO STUDIORUM»

Верифікованим тисячолітнім поступом людства є той факт, що освіта і якість життя – нерозривні категорії, діалектичний зв'язок між якими детермінований узалежненням долі людства від трансляції системи знань, образів культури, способів мислення та форм діяльності. Так, у визначенні Індексу людського розвитку (Human Development Index) – інтегрального показника, який ООН щорічно розраховує для порівняння рівня життя різних регіонів та країн, з-поміж трьох критеріїв за якими проводяться розрахунки, рівень освіти та доступ до знань займає другу позицію (перша – здоров'я та довголіття, третя – матеріальне благополуччя). У доповіді «Індекси та індикатори людського розвитку. Оновлені статистичні дані» («Human Development Indices and Indicators: Statistical Update»), яка була підготовлена у межах Програми розвитку ООН (United Nations Development Programme) зазначено: «З точки зору людського розвитку, справжній прогрес може бути досягнутим винятково

² Саме так волинський православний шляхтич В. Загоровський у «Духовному заповіті» (1579 р.) оцінював єзуїтську систему освіти, заповівши віддати своїх малолітніх синів на навчання до Віленської академії Товариства Ісуса (Див.: Загоровський В. Духовний заповіт / пер. В. Шевчук. *Слово многоцінне* : в 4 кн. / упоряд. В. Шевчук, В. Яременко. К. : Вид-во Аконіт, 2006. Кн. 1 : Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (друга половина XVI – XVIII століття). 2006. С. 222).

шляхом забезпечення *якості освіти*, здоров'я та інших сфер життєдіяльності людства» [24].

Сучасний світ – світ синергії, світ поєднання раціонального та інтуїтивного, індивідуального та соціального. Людство дедалі впевненіше долає метафізичний дуалізм, властивий мисленню попередніх епох і рухається у напрямі динамічної рівноваги. Цілком природно, що антропологічний запит початку XXI століття – цілісна та універсальна особистість, що володіє системою «м'яких навичок», здатна долати щоденні стреси, всезагальний апатичний та агресивний фон, має системний і цілісний погляд на політичні, соціокультурні та інші процеси сьогодення, є розважливою, раціональною та поміркованою, усвідомлює, що кожную хвилину свого життя виявляє себе через різні соціальні ролі, сприйняття яких формує її імідж та репутацію. Така соціокультурна панорама вмотивовує звернути увагу на освітній шлях подолання сучасних викликів – якісну цілісну освіту та педагогіку цілісного світорозуміння. Їхня мета – навчити особистість бачити світ у динамічній єдності його ключових ознак і характеристик.

Попри те, що проблематика якісної освіти, шляхи досягнення ідеалів цілісної освіти, холізму та інтегрованого змісту навчання сьогодні належать до інноваційного тезаурусу та добре корелюють із сучасною «науковою модою», теоретичне осмислення історичного шляху розвитку цілісної освіти та інтегрованого навчання, можна визначити як спорадичне, їхній аналіз потребує більшої уваги дослідників, педагогів-практиків і громадськості. Особливо відчувається необхідність історико-педагогічної та освітософської експлікації цілісної освіти та педагогіки цілісного світорозуміння. Мова йде про необхідність дослідження шляхів розвитку та збагачення гуманістичної ідеї цілісної освіти особистості в широкому європейському цивілізаційному контексті. Відомо, що її витоки сягають доби Античної цивілізації, творці якої запропонували ідеал калокагатії та визначили людину як міру всіх речей. У той же час, модерне осмислення ідеї цілісної освіти особистості вперше було здійснено європейцями у добу раннього Нового часу (кінець XV – середина XVII століття). В цей час у Європі відбулися серйозні соціокультурні зміни, драйверами яких стали модерні світські та релігійні культурно-філософські системи – Ренесанс та філософія

раціоналізму, протестантська Реформація, католицьке Відродження, а на східнослов'янських землях – реформована православна традиція. Саме в межах відповідних світоглядних систем було не тільки вибудовано та теоретично обґрунтовано ідею цілісної освіти особистості, але й докладено максимум зусиль для її реалізації серед широких верств ранньомодерного суспільства.

Гносеологічної та практичної актуалізації запропонованій темі дослідження додають декілька аспектів: *по-перше*, у вітчизняному та зарубіжному історико-педагогічному дискурсах на сьогодні не відомо комплексного дослідження, у якому було б компаративно вивчено проблему розуміння сутності якісної освіти у європейських світських та релігійних системах раннього Нового часу, зокрема у межах освітософської системи Товариства Ісуса; *по-друге*, дослідження історичного досвіду обґрунтування та реалізації траєкторій розвитку якісної освіти особистості дає змогу зрозуміти сутність сучасного виховного ідеалу, «впізнати» сучасні цінності освіти в історичних педагогічних уявленнях; *наступне*, осмислення педагогічного змісту якісної освіти відкриває шлях подолання викликів, які постають перед сучасною освітою в умовах інтернаціоналізації та універсалізації, дає змогу провести історико-педагогічну «експертизу» сучасних траєкторій розвитку освітнього простору; *нареши* – історико-педагогічне осмислення розвитку ідеї освіти у ранній Новий час сприятиме точнішому розумінню шляхів історичного поступу європейської цивілізації, дозволить не лише підтвердити її історичну єдність, але й «реабілітувати» українську історію від міфологічних тверджень про її історичну відособленість від сім'ї європейських народів, адже східнослов'янські землі були невід'ємним складником ранньомодерного збагачення ідеї цілісної освіти.

У попередніх дослідженнях [1; 22] нами було доведено, що розвиток ренесансних і християнсько-гуманістичних ідей освіти і виховання було успішно здійснено в ранньомодерній молодіжній політиці католицького ордену єзуїтів (Товариства Ісуса), ідейно-інституційні концепти якої були покладені у фундаментальні основи новоєвропейської духовно-педагогічної парадигми. Однією із ключових характеристик єзуїтського досвіду навчання і виховання молоді була висока якість освіти,

пріоритети та показники якої було системно впорядковано у першому європейському освітньому стандарті «Ratio Studiorum» [8] про який і йтиме мова у цій статті.

Як вже зазначено, головним документом, що регламентував реалізацію єзуїтської освіти і виховання був шкільний статут. Його офіційна назва – «Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Iesu» (1599 рік) [25] (переклад українського видання – «Уклад студій Товариства Ісуса» [26], російського – «Порядок и устройство занятий в Обществе Иисуса» [13]). У документі було представлено широкий перелік фахових критеріїв, духовно-педагогічних і моральних якостей посадових осіб, пов'язаних із організацією навчання в ордені єзуїтів: провінціала, ректора, префектів і професорів вищих (філософії і теології) та нижчих (граматики, поетики, риторики) студій, детально описувався хід занять, пояснювалися підходи до викладання дисциплін, методи і форми проведення лекцій, диспутів, бесід, театральних дійств, механізм функціонування т.зв. «академії», методика організації вакацій (відпочинку) та багато інших регулятивних аспектів освітнього процесу [26]. Сучасний дослідник генези європейських освітніх реформ XVI століття Д. Шмонін розглядав «Ratio Studiorum» не лише як педагогічний регламент, але й як нову ідею освіти, її філософію. Він підкреслював універсально-кодифікуючий характер документа, адже завдяки широкому заснуванню єзуїтських шкіл, колегій та університетів у країнах Європи в другій половині XVI століття, «Ratio Studiorum» здобув статус загальноєвропейського освітнього стандарту. Важливим, на думку Д. Шмоніна, було й те, що в документі передбачалися організаційно-педагогічні та методичні основи досягнення головної ідеї єзуїтської освіти – послідовного інтелектуального та духовно-морального вдосконалення особистості. Шляхом реалізації такої місії освітній статут визначав два взаємопов'язані принципи – розбудову християнських чеснот і дисциплінарний розподіл наук, за якої теологія, філософія і «вільні мистецтва» хоч були відокремлені одне від одного, проте взаємопов'язувалися духовно-педагогічними завданнями [18, с. 309-310]. Відтак універсалізм, цілісність і ціннісно-сміслова визначеність єзуїтської освітньої програми, її концептуальна та організаційно-педагогічна обґрунтованість дає усі підстави погодитися із

висновком італійської дослідниці С. Негруццо про «Ratio Studioium» як вершину та джерело католицької педагогіки [12, с. 88].

Багатовіковий досвід педагогічної діяльності чину св. Ігнатія свідчить, що випускник ранньомодерних єзуїтських шкіл – це високоосвічена, працелюбна і небайдужа молода особистість, яка, здобувши повноцінну та якісну освіту, була конкурентно-спроможною у ранньомодерному європейському суспільстві. «Ми, – підкреслював офіційний єзуїтський історіограф Н. Орландіно, – бачимо, що багато з тих, хто нещодавно сидів перед нами на учнівських лавах, уже сяють у кардинальському пурпурі. Інші – у містах і державах досягли урядових посад. Ми виховали єпископів та їхніх радників. Навіть інші духовні товариства наповнені нашими учнями. Із особливо обдарованої молоді ми формуємо стан учителів, які набувають вагомого впливу в суспільстві, активізують власну діяльність у всіх католицьких землях» [14, с. 210].

Очевидними перспективами єзуїтська молодь, без сумніву, завдячувала участі Товариства Ісуса в розробці та втіленні католицького варіанту модернізації освіти у XVI столітті, який врахував як середньовічну традицію шкільного й університетського навчання, так й ідеї ренесансно-гуманістичної інтелектуально-педагогічної думки [20, с. 61]. Такий парадигмальний синтез, передусім, виявився в тому, що педагогічні пріоритети єзуїтів орієнтувалися на ідеї морально-етичного дискурсу доби європейського Відродження та передбачали формування особистості, яка б володіла належними чеснотами, була б достатньо освіченою, демонструвала б нові підходи до вирішення актуальних проблем тогочасної доби.

У ціннісно-педагогічні засади молодіжної політики єзуїтів було залучено ренесансну програму «освіченого благочестя». Її сутнісний педагогічний зміст, система запропонованих нею ренесансно-гуманістичних чеснот, які вияскравили морально-етичний ідеал доби європейського Відродження, перебуває у семантико-смысловому зв'язку із сучасними історико-філософськими підходами до тлумачення концепту «гуманізм».

Передусім, терміном «гуманізм» позначали широкий літературно-інтелектуальний і художній рух кінця XIV – початку XVII століття, зовнішнім виявом якого було захоплення

літературою, освітніми традиціями та мистецтвом класичної давнини. Відповідним педагогічним ідеям античності надавалося значення основоположного елементу загальної духовної освіти [3, с. 7]. Пріоритетом у такому смисловому навантаженні гуманізму були чесноти високої освіченості, інтелектуальної культури, витонченого смаку, мистецтва красномовства, публічного виступу та дискусії, особливого значення набув кодекс зразків добродесної поведінки. Такому розумінню гуманізму в програмі «освіченого благочестя» відповідали гуманітарно-ренесансні положення, завдання мовно-літературної підготовки, глибокого вивчення латини на основі античних творів.

По-друге, у широкому розумінні гуманізм означав прагнення до людяності (від лат. *humanus* – людяний), світоглядну позицію щодо визнання права кожного на доброзичливе ставлення, на полегшення страждань, що пов'язані з протиріччями людської природи та кінечністю життя [16, с. 46]. Відтак, ключовими поняттями вважалися благо, добро, добродесність, скромність, шанобливе ставлення і повага до старших, внутрішня культура особистості, християнські ідеали любові та співчуття. Такій інтерпретації гуманізму в еразмівській програмі «*pietas litterata*» були співзвучні християнсько-гуманістичні чесноти любові, добра та милосердя.

Нарешті, гуманізм – це принцип світогляду, заснований на переконанні про особистість як найвищу цінність, на визнанні гідності та прав людини, на ідеї всебічного і гармонійного розвитку її здібностей і талантів [9, с. 167]. Тому ролі основоположного концепту набув індивідуалізм, адже особистість, за влучним висловом німецького мислителя В. Віндельбанда, «побачила обов'язок в удосконаленні своїх обдарувань та усвідомила право на повноцінний розвиток своїх сил» [2, с. 7]. Чільне місце з-поміж ренесансних чеснот зайняла активна діяльність людини, ініціативність і небайдужість, працелюбність і завзятість, нового оціночного звучання набули талант і здібності людини, суспільство звернуло увагу на тілесну красу та силу, з'явилося бажання належного визнання та суспільного винагородження за натхненну працю.

Не залишилися осторонь нової етико-антропологічної парадигми Ренесансу й єзуїти. Вони швидко зрозуміли очевидні

перспективи гуманістичної педагогіки, розпочавши втілення католицького варіанту модернізації освіти і виховання, успішно поєднавши середньовічні традиції шкільництва та ідеї християнського й ренесансного гуманізму. Так у головному освітньому документі Товариства Ісуса – «Ratio Studiorum» визначалося: «Одним із найперших завдань нашого Товариства є подавати ближнім науки» [26, с. 39]. Наведена позиція є надзвичайно важлива для розуміння сутності молодіжної політики єзуїтів, адже як зауважували В. Кметь та О. Дух: «Якщо до появи єзуїтів католицька система шкільництва в Європі залишалася традиційною і забезпечувала головним чином початковий рівень освіти, то з кінця XVI століття гуманістичний канон семи вільних мистецтв у версії ордену здобув широку підтримку політичної еліти багатьох країн» [8, с. 12].

Поділяючи думку гуманістів про те, що освіченість є вирішальним чинником суспільного прогресу, єзуїти сформували всі умови для ґрунтовного оволодіння молодими людьми ґраматико-філологічними знаннями [27]. Нормативне підтвердження таких ціннісно-педагогічних основ молодіжних ініціатив Товариства Ісуса було представлено в статтях «Ratio Studiorum». Відповідно до нього, головне завдання орденських шкіл Товариство вбачало в тому, щоб «ті, хто їх відвідує, досягли найбільшого поступу в добродієному житті, у добрих мистецтвах і доброму вченні для Божої слави» [26, с. 67]. Звернемо особливу увагу на педагогічне твердження про «добрі мистецтва» («bonae artes»). Воно інтелектуально вноrmовувало ідеї освіти та етичного виховання, реалізовувалося у «гуманістичних студіях» («studia humanitatis») і дозволяло досягти вже згаданого еразмівського виховного ідеалу «освіченого благочестя», а відтак – гуманістичної ідеї єдності навчальних і виховних практик, ренесансних ідей про морально-дидактичні акценти освіти.

Тому цілком небезпідставним було твердження деяких учених про те, що педагогіка ордену єзуїтів, спираючись на ідею Ігнатія Лойоли про цілісне виховання особистості, її інтелекту та релігійності, максимального розвитку усіх її талантів [19, с. 86], була покликана сформувати людину в цілому [7, с. 179], а єзуїтська шкільна практика перетворила ренесансний гуманізм із явища елітарного в явище масове, здійснила освітню революцію про яку говорили та писали інтелектуали європейського

Відродження [10, с. 15, 61].

У ціннісно-педагогічних пріоритетах єзуїтів було відбито й новий, гуманістичний зміст поняття «добročесність», яке християнські гуманісти пов'язали не лише з моральністю, але й із активною діяльністю людини, її добрими та благочестивими справами [5, с. 111]. Серед найважливіших людських чеснот єзуїти, як і їхні попередники гуманісти, назвали працьовитість та активність, ініціативність і творчий запал, рішучість і розважливність, зусилля і небайдужість, раціональність і ревність, постійність у справі і дбайливість, залюбленість у досконалість. Вони рішуче засуджували неробство, надмірний аскетизм та умертвіння тілесних сил. Цілком очевидно, що статус провідної чесноти отримала діяльна побожність, яка, синтезувавши аскетизм схоластичного Середньовіччя та індивідуалізм Ренесансу, унормувала споглядання і дію, які в єзуїтизмі взаємно доповнили та збагатили одне одну.

Відомо, що в середньовіччі, життя у спогляданні («*vita contemplation*») цінувалося набагато вище життя в діяльності («*vita active*»). У «Конституціях» ордену єзуїтів було підтверджено необхідність активного характеру діяльності: «Кожен повинен із готовністю братися до виконання будь-якого заняття, яке йому доручено» [15, с. 127]. Як бачимо, Лойола запропонував світові нове бачення, проголосивши головною чеснотою практичну суспільну роботу.

Єзуїти швидко визначили й головні умови діяльності побожності. Роль життєво необхідних чеснот зайняли талант та обдарованість, здоров'я і тілесні сили, партнерство та лідерство, покликання і натхнення, вміння володіти собою та рішучість, постійність у справі та раціональність, досконалість та успіх. Уважаючи обдарованість і талант головними чеснотами, єзуїти приймали до ордену лише тих, хто «... мав більше природних і набутих дарів від Бога, які стануть їм у нагоді для досягнення мети» [26, с. 74].

Окрім того, у «*Ratio*» підкреслювалася необхідність виявлення старанності молоді у ході навчання: «Студенти повинні поважно і стало докладати зусиль до студій, бути наполегливими, старанними. У класі нехай не блукають туди-сюди, а кожен хай скромно і тихо пильнує свого діла» [26, с. 211]. Крім того, у документі було визначено критерії вибору вчителів.

Це: працьовитість, старанність, небайдужість до учнів, раціональність і розважливості [26, с. 40]. «Щодо розуму, – зазначалося в «Конституціях», – важливою для кандидата на вступ у Товариство є розсудливість, або природній здоровий глузд, необхідний для набуття такої розсудливості» [15, с. 76].

Як бачимо, єзуїти педагогічно інтерпретували ренесансно-гуманістичну інтелектуальну спадщину, упровадивши в розбудову чеснот орденської молоді декілька семантико-сміслових навантажень гуманізму. Розуміючи його як «наслідування стародавніх», як відновлення зразків античної освіченості, основними ціннісними орієнтирами молодіжної політики Товариство Ісуса проголосило освіченість, вишуканість латинської мови, інтелектуальну культуру, витончений смак, красномовність, досконалість вченого слова і публічного виступу, добродієсну поведінку. Із ренесансно-гуманістичних пріоритетів індивідуалізму кодекс єзуїтської добродієсності поповнився діяльною побожністю, працьовитістю, активністю, творчим запалом й ініціативністю, рішучістю і ревністю, небайдужістю, раціональністю і розважливістю. Єзуїти високо цінували талант і здібності молоді, звертали увагу на необхідність піклування про тілесне здоров'я тощо. Етимологічному тлумаченню гуманізму як людяності у виховних пріоритетах єзуїтів відповідали завдання розбудови чеснот скромності й ввічливості, виваженості й толерантності, поваги й уваги до старших, добра і любові, етики партнерства й єдності. Відтак в ігнатіанській молодіжній ініціативі були створені всі умови для реалізації еразмівського виховного ідеалу «освіченого благочестя». Єзуїти, анонсувавши в XVI-XVII століттях розбудову в європейській молоді «добрих мистецтв», заклали основи єдності навчально-виховних пріоритетів, зосередили увагу на морально-етичних акцентах у піклуванні про молоде покоління. Тому цілком закономірно, що розбудова окресленого переліку чеснот, вивела єзуїтів на авансцену ранньомодерних практик піклування про світ європейської молоді.

Важливо підкреслити, що єзуїтську освітню традицію впевнено можна визначити як передовий педагогічний досвід, зміст якого полягав у синтезі, тісному переплетенні античної, ренесансної, протестантської та схоластичної традицій. Відомо, що ігнатіанська педагогіка активно послугоувалася освітнім

інструментарієм гуманістів, передусім, еразмівською програмою «освіченого благочестя» («*pietas litterata*»), виховним ідеалом якої, як вже зазначалося, були три чесноти – знання латини, що урівнювалося із освіченістю, діяльна побожність і вміння скрізь вести себе належно [21, с. 12]. Послідовно втілюючи наведений ідеал «християнського гуманізму», педагогічна діяльність учителів-єзуїтів здобула статус гуманістичної [23].

Єзуїтська інтеграція ренесансного освітньо-виховного досвіду, передусім, виявилася у вивченні латинської мови на прикладах античної літератури («*humanae litterae*»). Студіювалися твори Цицерона, Вергілія, Горация, Овідія, значна увага приділялася мистецтву красномовства. Проте у єзуїтській освіті античні твори зазнавали значної цензури, їхній зміст вихолощувався, підлаштовувався до католицького ригористичного світогляду [4, с. 369].

Особливий інтерес, на наш погляд, становить розвиток гуманістичних ідей у єзуїтських практиках диспутів – важливої форми реалізації освіти і виховання у колегіумах. Методика їхнього проведення урахувала гуманістичні пріоритети удосконалення мистецтва красномовства, розбудови добродесності та педагогіки діалогу. Із одного боку, вони сприяли вдосконаленню мовлення орденської молоді, її риторичних компетентностей, із іншого – актуалізували морально-етичні завдання. «Позаяк, – підкреслювалося у «Конституціях Товариства Ісуса», – диспути є вельми корисними, особливо для тих, хто вивчає мистецтва і богослов'я, схоластики повинні брати участь у диспутах чи у звичайних обговореннях, що проводяться у колегіумах» [15, с. 158]. У документі також зазначалося, що для проведення диспутів слід визначати певні дні та години, особливо важливо анонсувати тематику заходу. «Напередодні чи пополудні, – пояснювали орденські законодавці, – запропоновані для майбутнього обговорення твердження, потрібно вивісити на дверях, аби ті, у кого буде бажання, могли прийти, щоб взяти участь у диспуті чи просто послухати» [15, с. 158].

На диспутах повинен бути головуючий, який би модерував роботу учасників, тлумачив тему диспуту, розподіляв час для виступів, робив належні висновки та подавав знак про

завершення дискусії [15, с. 160]. «Він, – говорилося про наставника в освітньому статуті ордену «Ratio Studiorum», – повинен так головувати на диспуті, щоб було враження, ніби він сам сперечається у кожному з суперників. Нехай хвалить за гарну відповідь. У разі виникнення складної ситуації нехай підкаже правильний шлях думки. Якщо диспутант відчуває складнощі та зупиняється, нехай спрямує його рухатися далі» [13, с. 314]. Викладачам ставилося в обов'язок організовувати дискусії не тільки між студентами однієї групи, але й вмотивовувати молодь із нижчих ступенів освіти дискутувати на зрозумілі їм теми зі старшими юнаками [15, с. 182].

Викладачам-єзуїтам слід було уважно слідкувати за дотриманням академічної чесності, комунікативної коректності та наукового стилю викладу думок під час проведення диспутів у колегіумах ордену. В освітньому статуті єзуїтів містилися поради щодо стилю викладу думок молоддю: «Нехай не наводять непотрібних, застарілих, відверто абсурдних і неправильних суджень, а прагнуть доводити висновки не кількістю аргументів, а їх вагомістю та змістовністю. Нехай не зачіпають чужі матерії, а теми своєї компетентності трактують коротко, викладаючи значимі та зрозумілі аргументи» [13, с. 312]. У документі також підкреслювалася важливість логічності, послідовності, а головне – динамізму в дискусії.

Кодекс доброчесності єзуїтів поповнився й чеснотами скромності, толерантності й поваги до опонента як етико-моральними критеріями ведення дискусії. Відповідно до «Конституцій», єзуїтській молоді слід було так вести себе на диспутах, щоб вирізнятися з-поміж інших не лише знаннями, але й скромністю [15, с. 158]. У дискусійних питаннях, де можна було підтримати позицію певної сторони, слід так захищати одну з них, щоб скромно і доброзичливо віддати належне й іншій, а у випадку можливості узгодити думки опонентів – досягненням консенсусу не варто зневажати [13, с. 312].

Також у проведенні диспутів виявилось прагнення єзуїтів до досконалості, повага до таких чеснот як майстерність, талант, обдарованість, уважне ставлення до публічності та суспільної думки. «Нехай, – підкреслювалося в освітньому статуті, – публічно дискутують лише ті студенти, хто краще навчений. Іншим слід вправлятися приватно до тих пір, доки не зростуть до

такого рівня, щоб їх визнали гідними публічного виступу» [13, с. 313].

Утілюючи освітні настанови гуманістів епохи європейського Відродження, єзуїти запропонували тогочасній молоді принципово нові підходи до організації її навчання та забезпечення умов функціонування вищої школи. Вони звертали увагу на адміністративний апарат, нормативне забезпечення та освітні стандарти, фінансування і матеріальні умови здійснення освітнього процесу. Одним із заходів такого реформування стала підготовка педагогічних кадрів, у якій єзуїти, цілком небезпідставно, вбачали ключову умову успішної реалізації тогочасної орденської молодіжної політики, її головний критерій і пріоритет.

Поряд із наголошенням на значущості учительської місії, орден єзуїтів сформулював високі вимоги до інтелектуального рівня викладача. Так, в освітньому стандарті Товариства Ісуса «Ratio Studiorum» (1599 рік) знаходимо такі слова: «Слід дібрати мужів не лише досвічених у мовах (це найвища необхідність), а й обізнаних зі схоластичним богослов'ям, історичною наукою, та іншими галузями знання, загалом ерудованих, і по змозі – вправних у красномовстві» [26, с. 41]. Досягти наведених критеріїв до професійної підготовки вчителя дозволяла багатоступенева навчальна система ордену єзуїтів, адже більшість його викладачів здобували освіту саме у єзуїтських колегіях, пройшовши шлях від схоласта до професора.

Викладання в єзуїтських колегіумах XVI-XVII століття було посадою високою, почесною та вельми відповідальною. Товариство пишалося ерудованістю, розважливістю і підготовленістю своїх викладачів [17, с. 100]. Так, випускник колегіуму єзуїтів у Беллі, французький письменник і політичний діяч А. де Ламартін, критикуючи орден загалом, все ж високо оцінював своїх наставників: «Загальні недоліки ордену єзуїтів, – писав він, – не змусять мене зневажити правдою: я не можу не віддати належне перевагам і чеснотам, якими володіли наші викладачі. У їхніх взаєминах зі світом була людська сила, а у відносинах із нами – божественна» [11, с. 197]. Головною умовою професійності та доброчесності єзуїтських педагогів, без сумніву, була орденська система підготовки викладача, теоретико-методологічні та організаційно-педагогічні умови якої

вдало синтезували педагогічний досвід католицької традиції та здобутки ренесансно-гуманістичної думки. Вони успішно поєднували релігію і раціональне знання, педагогічну духовність і ранньомодерний прагматизм.

Відомо, що підготовка викладача студій Товариства Ісуса здійснювалася за освітньою програмою повного єзуїтського колегіуму («studium universale»). Як і християнські гуманісти (Еразм Роттердамський, Л. д'Етапль, Х.Л. Вівес), мету підготовки педагогічних кадрів єзуїти розглядали у єдності навчально-виховних пріоритетів, значно вияскравивши її духовно-релігійні та морально-етичні акценти. «Найпершим служінням нашого Товариства, – підкреслювалося в «Ratio Studiorum», – є викладати ближнім відповідні для нашого Інституту науки, і робити це таким чином, щоб спонукати до пізнання нашого Творця і пробуджувати любов до Нього» [26, с. 39]. Варто наголосити, що «... зайнятися розбудовою споруди вченості та вміння її застосовувати» слід було лише після того, як «... з'ясується, що в нових членів уже закладено підвалини самозречення і належного поступу в чеснотах» [15, с. 130].

Прийшовши до ордену, передусім, молодь вступала до новіціату. Якщо юнак, проходячи пробацію (випробувальний термін послуху) виявив схильності до вченості, належний поступ у чеснотах і доброчесному житті, він допускався до орденської педагогічної освіти, тим самим отримував перспективу здобути учений ступінь і вчене звання. Такий підхід був співзвучний гуманістичному положенню про цінність природних і набутих здібностей, таланту особистості, які в орденських офіційних документах мали назву покликання [15].

У «Ratio Studiorum» також визначалися критерії відбору, вимоги, норми та правила поведінки для викладачів вищих студій. Цьому було присвячено окремий розділ – «Regulae professoribus superiorum facultatum» («Правила до професорів вищих дисциплін»). Відповідно до документу, у колегіумах ордену викладали професори священного писання, єврейської мови, математики, філософії, схоластичного богослов'я та інші. Крім того, професори вищих студій поділялися на ординарних (ordinarii) та екстраординарних [13, с. 323].

Так, професорові філософії рекомендувалося «... стисло, учено та ґрунтовно тлумачити головні розділи моральної науки»,

«логіку викладати не стільки диктуючи, скільки пояснюючи те, що видаватиметься необхідним», а професору схоластичного богослов'я – «... піклуватися про зміцнення віри та виховання побожності, ... тлумачити питання про віру, надію та любов, про справедливість і право» [13, с. 319, 322, 325].

Наслідуючи гуманістів, критеріями до викладача вищих студій єзуїти проголосили вченість і внутрішнє покликання піклуватися про молодь: «Він, – ставилося в обов'язок генеральному префекту, – повинен заздалегідь завбачити, кого міг би мати за професорів для кожної вмілості, спостерігати, хто виглядає придатнішим для цього діла, хто є вчений, старанний і наполегливий, хто дбає про поступ студентів і на лекціях, і в інших наукових заняттях» [26, с. 40].

Ренесансне поняття *humanitas*, єзуїти, як і мислителі епохи європейського Відродження, пов'язували не лише із освіченістю, але й надавали йому глибокого світоглядного та етико-морального змісту. Відтак у справі морального удосконалення університетської молоді єзуїти звертали увагу на власний приклад наставника. У «Ratio» зазначалося: «Викладачеві слід підтримувати студентів добродесним прикладом свого життя. Не можна втрачати нагоди для виховних настанов. Передусім, варто закликати молодь уникати шкідливих звичок, переборювати вади та розбудовувати чесноти, гідні християнина» [13, с. 311].

Ренесансні уявлення про добродесність та інтелектуальність особистості знайшли відбиток у критеріях до кандидатів на заміщення адміністративних посад у колегіумах ордену. «Ректор, – зазначалося у «Конституціях», – повинен бути взірцем, сприяти духовному зростанню кожного, відзначатися умінням опановувати всі злі схильності. Йому слід знати, коли і як треба краще поєднувати суворість із лагідністю. Ним повинен бути чоловік сумлінний, витривалий у праці й учений. Він повинен із неабиякою турботою опікуватися своїми підлеглими, оберігати їх від складних обставин, ... спонукати мешканців дому до поступу в чеснотах і навчанні, дбати про їхнє здоров'я» [15, с. 174-175]. Схожі вимоги орден ставив і до генерального префекта студій (*praefectus studiorum generalis*) – проректора колегіуму. Він мав бути «... винятково вправним у науках, а також ревним і розсудливим у тому, що йому буде доручено» [26, с. 39].

Важливими якостями вчителя-єзуїта були ініціативність,

активність, енергійність і завзятість, що, поза сумнівом, приваблювало молодь, яка, акумулюючи енергію і творчий потенціал, тяжіла до оновлення та модернізації. Цілком зрозуміло, що таке новаторство розширило учителю-єзуїту межі для ініціативності. Відтак, у колегіях ордену єзуїтів було затверджено максимум: меланхолійному і похмурому викладачеві не місце у шкільній аудиторії [6, с. 80].

Товариство Ісуса уважно стежило за зовнішнім виглядом і поведінкою наставників. Єзуїти рішуче розірвали з цинічною і відразливою неохайністю, яка була властива жebraцьким орденам. У єзуїтських школах зовнішня охайність, навіть витонченість, уважалася настільки ж необхідною, як і розумовий розвиток. Вихователі свідомо намагалися привчити школяра до використання носової хустини, серветок та інших надбань культури, позбавити його від простонародних звичок і мовленнєвих зворотів, надати йому культурну зовнішність.

Портрет єзуїта-викладача був багатогранним. Він загалом відповідав нагальним запитам європейців і був співзвучний ідеології європейського Відродження. Освітянин Товариства Ісуса постає перед нами як високоінтелектуальний учитель, який професійно здійснює навчальний процес. Він – вимогливий педагог і уважний наставник, який піклується про молодь, має глибокі знання учнівської психології. Фаховість, мовленнєві та методичні компетентності високого рівня, гуманність, уважність і чуйність до вихованців, приємна зовнішність – ось ті критерії, на які орієнтувалися і яким відповідали єзуїти-наставники. Завдяки власному професіоналізму, ініціативності, належному ставленню та глибокому знанню своєї справи, єзуїти-наставники швидко й упевнено завоювали провідні освітні позиції серед ранньомодерної європейської молоді.

Як бачимо, в основі єзуїтського розуміння якості освіти було покладено показники гуманістичної стратегії «*prietas litterata*». Сутність якості освіти становила еразмівська педагогічна парадигма: знання латини (освіта), діяльна побожність (індивідуальна ініціатива у соціальному житті) та добродесність (виховання). Розуміючи гуманізм як «*imitatio antiquorum*» («наслідування давніх») і звернення до зразків античної освіченості, основними чеснотами єзуїти проголосили

хист до навчання, освіченість, вишуканість латини, інтелектуальність, досконалість вченого слова і публічного виступу, дидактичні акценти були поставлені на «bonae artes» («добрі мистецтва»). Із ренесансно-гуманістичних пріоритетів індивідуалізму кодекс єзуїтської доброчесності поповнився діяльною побожністю, працьовитістю, енергійністю, рішучістю і ревністю, раціональністю і розважливістю. Єзуїти високо цінували талант і здібності молоді, звертали увагу на приємний зовнішній вигляд, підкреслювали необхідність піклування про міцне тілесне здоров'я тощо. Педагогічні концепти «*vita contemplationis*» («життя у спогляданні») та «*vita activa*» («життя в діяльності») єзуїти визнали рівноцінними, запропонували нову виховну парадигму «святості в діяльності» та «активної духовності». Натомість етимологічному тлумаченню гуманізму як людяності, у виховних пріоритетах єзуїтів відповідали завдання розбудови чеснот скромності та ввічливості, виваженості й толерантності, поваги, етики партнерства та єдності. Основу єзуїтських практик «*studia humanitatis*» становив гуманістичний виховний ідеал «*sapiens et eloquens pietas*» («вчена та красномовна побожність»), узагальнений етико-моральними актуалітетами «мистецтва бути людиною». Єзуїти відтворили на практиці ренесансно-педагогічну ідею єдності освіти і виховання, проголосили навчання і знання основним шляхом досягнення виховних пріоритетів. Попри релігійно-християнські (католицькі) пріоритети мети і завдань молодіжної політики єзуїтів, її духовно-педагогічна ідентичність мала синтезний, схоластично-ренесансний зміст. Вагомий обсяг і динамічний характер інтеграції ренесансно-педагогічної спадщини у молодіжну політику єзуїтів, обумовили представлення в її цільових, аксіологічних і принципово-сміслових засадах ідей гуманістичного виховання, ренесансних положень про континуальність виховних, освітніх і соціальних завдань.

Список використаних джерел і літератури

1. Басенко Р. О. Ренесансний досвід освіти і виховання в європейській молодіжній політиці ордену єзуїтів XVI-XVII століть : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2018. 20 с.
2. Виндельбанд В. История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками : в 2 т. / пер. с нем.

-
- Е. И. Максимовой, В. М. Небезиной, Н. Н. Платоновой ; под ред. А. И. Введенского. СПб. : Тип. В. Безобразова и Ко, 1902. Т. I : От Возрождения до Канта. 1902. 465 с.
3. Вульфийс А. Г. Проблемы духовного развития. Гуманизм, Реформация, Католическая реформа. *Введение в науку. История* / редкол. : С. А. Жебелев [и др.]. Петербург : Наука и школа, 1922. Вып. 14. Ч. I. С. 3–168.
 4. Год Б. В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття). Полтава : АСМІ, 2004. 464 с.
 5. Год Б. В. Мудрість вихователя (видатний іспанський гуманіст Х. Л. Вівес про виховання і навчання особистості). *Наукові праці* : наук.-метод. журн. Серія : Педагогічні науки / Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. Т. 24. Вип. 11. С. 107–114.
 6. Год Н. В. Постать учителя у суспільно-політичному житті релігійної Реформації XVI століття. *Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання* : зб. наук. пр. за матеріалами доп. і повід. Сьомого Всеукр. наук.-практ. сем., Полтава, 30-31 березня 2011 р. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2011. С. 77–84.
 7. Кихле Ш. Игнатий Лойола. Учитель духовности : пер. с нем. М. : Истина и Жизнь, 2004. 208 с.
 8. Кметь В., Дух О. «Ratio Studiorum» в історії європейської та української освіти. *Ratio Studiorum : Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти* / пер. з лат. Р. Паранько ; пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 2008. С. 7–31.
 9. Кондрашов В. А., Чекалов Д. А., Копорулина В. Н. Новейший философский словарь. Изд. 3-е. Ростов н/Д. : Феникс, 2008. 668 с.
 10. Кралюк П. М., Якубович М. М., Ян Лятос : ренесансна філософія та наука на українських землях. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2011. 144 с.
 11. Леруа М. Миф о иезуитах : от Беранже до Мишле / пер. с фр. В. А. Мильчиной. М. : Языки славянской культуры, 2001. 464 с.

-
12. Негруццо С. Ratio Studiorum иезуитов – вершина и источник католической педагогики. *Религиозное образование в России и Европе в XVI веке* : [сб. науч. тр.] / под ред. Е. Токаревой, М. Инглота. СПб. : Изд-во РХГА, 2010. С. 88–99.
 13. Порядок и устройство занятий в Обществе Иисуса. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. СПб. : Изд-во РХГА, 2011. Т. 12. Вып. 4. С. 311–326.
 14. Ранке Л. Римские папы, их церковь и государство в XVI и XVII столетиях : пер. с нем. СПб. : Тип. И. Глазунова и Ко, 1842. 480 с.
 15. Св. Ігнатій з Лойоли. Конституції Товариства Ісуса з Деклараціями. *Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми* / пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 2005. С. 55–408.
 16. Хамитов Н., Крылова С. *Философский словарь. Человек и мир*. К. : КНТ, Центр учебной литературы, 2006. 308 с.
 17. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI – начала XVII в. Отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань : Типо-литограф. Имп. ун-та, 1898. 524 с.
 18. Шмонин Д. В. «Порядок и устройство». К публикации раздела «Ratio Studiorum» (1599). *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. СПб. : Изд-во РХГА, 2011. Т. 12. Вып. 4. С. 308–326.
 19. Шмонин Д. В. Regulae Professoribus, или как иезуиты учили философии. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. СПб. : Изд-во РХГА, 2009. Т. 10. Вып. 4. С. 84–99.
 20. Шмонин Д. В. Религиозное образование и образовательные парадигмы. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. СПб. : Изд-во РХГА, 2013. Т. 14. Вып. 2. С. 47–64.
 21. Яковенко Н. М. Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. *Київська старовина*. 1997. № 1-2 (315). С. 11–27.
 22. Basenko R., Hod V., Hod N. The Youth Policy Humanistic Relevance of the Society of Jesus in the Early Modern Period: the Newest Navigation of Foreign Historiography. *East European Historical Bulletin*. 2019, 13. P. 179–191.
 23. Church, Culture & Curriculum : Theology and Mathematics in the

-
- Jesuit Ratio Studiorum / F. Homann, L. Lukacs, G. Cosentino, ed. Philadelphia : Saint Joseph's University Press, 1999. 95 p.
24. Human Development Indices and Indicators. 2018 Statistical Update. Published for the United Nations Development Programme. URL : hdr.undp.org/en/2018-update_(resource access date : 01.03.2021).
25. Monumenta Paedagogica Societatis Iesu. Nova Editio Penitus Retractata [Textus] : v 7 vol. / ed. L. Lukacs. Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1965-1992. Vol. V : Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Iesu 1586, 1591, 1599. 1986. 470 p.
26. Ratio Studiorum : Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / пер. з лат. Р. Паранько ; пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 2008. 252 с.
27. The Jesuit Ratio Studiorum. 400th Anniversary Perspectives / ed. by V. J. Duminuco. New York : Fordham University Press, 2000. 307 p.

* * *

*Год Наталія Володимирівна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та методики викладання історії
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

ІДЕЙНО-СВІТОГЛЯДНИЙ КОНТЕКСТ РЕНЕСАНСНОГО ГУМАНІЗМУ ТА ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ У РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА (XIV-XVII СТ.)

В умовах докорінного реформування вітчизняної освіти актуалізуються історико-педагогічні дослідження, які стосуються європейських традицій становлення, розвитку й удосконалення особистості. Ці традиції завжди виступали еталоном не лише для Європи, а загалом відповідали духові індустріального й постіндустріального суспільства, відзначалися гнучкістю, здатністю адаптуватися до різних соціокультурних